

העוז והענווה - בין ראובן ליהודה*

ימים קשים באו על בית יעקב. הרעב כבד בארץ, והירידה למצרים בשנית להביא אוכל, מותנית בהבאת בנימין. יעקב מסרב, ואנו עדים לניסיונות שניים מבניו לשכנעו:

וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל אָבִיו לֵאמֹר אֶת שְׁנֵי בְנֵי תָמִית אִם לֹא אָבִיָּאנוּ אֵלֶיךָ תָּנָה אֶתוֹ עַל יָדִי וְאֲנִי אֲשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיךָ. וַיֹּאמֶר לֹא יֵרֵד בְּנֵי עִמְכֶם כִּי אֲחִיו מֵת וְהוּא לְבָדוֹ נִשְׁאָר וּקְרָאָהוּ אֲסוֹן בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָּהּ וְהוֹרְדְתֶם אֶת שִׁיבְתִי בְּיָגוֹן שְׂאוּלָה (מ"ב, לז-לח).

יעקב מסרב בתוקף, ואנו עומדים תמהים לפשר הצעתו המוזרה של ראובן, וכפי שביטא זאת רש"י:

לא קיבל [יעקב] דבריו של ראובן. אמר, בכור שוטה הוא זה, האומר להמית את בניו, וכי בניו הם ולא בני?!

אף תוכן הצעתו של ראובן אינו ברור. מדוע ראה זאת כעונש ראוי להמית שניים מבניו, בעוד אנו יודעים שהיו לו ארבעה. וכבר עמדו על זה המפרשים.²

לאחר שכילו לאכול את השבר שהביאו, מבקש יעקב מבניו לשוב למצרים, והפעם מנסה יהודה את כוחו בשכנוע האב:

* בציון סתמי לפרק ופסוק, הכוונה לספר בראשית. עוד אציין, שבספר פרקי בראשית לרב מרדכי ברויאר (אלון שבות תשנ"ט) נידונה סוגייתנו מכיוון שונה לחלוטין (ראה שם, פרק ארבעים ואחת, עמ' 674).

1. רמב"ן ביאר בפסוק לז את כוונת ראובן "שקיבל עליו באֵלָה להביאו אל אביו... והוא כענין מה שאמר יהודה (מ"ג, ט) 'וחטאתי לך כל הימים'". אם כן, לדעתו, כוונת ראובן להפליג בדברים, ועדיין יש להבין מדוע נקט לשון גוזמה זו. מאידך, לדעתו, מתעמעם ההבדל בין הצעת ראובן לזו של יהודה שתובא לקמן.

2. רד"ק כתב שהתכוון ל"שנים מבני, כי ארבעה היו לר". רמב"ן ביאר, שכוונתו להציע כפל, תחת האחד מבני יעקב. המפרשים נמנעו מלהציע כי כעת היו לו רק שני בנים, וזאת, כפי הנראה, מפאת הזמן הקצר שחלף מהתרחשות פרקנו ועד הירידה למצרים שאליה מתייחס מניין תולדות בית יעקב בפרק מ"ו.

וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוָה לֵאמֹר הֲעַד הָעַד בָּנוּ הָאִישׁ לֵאמֹר לֹא תֵרְאוּ פָנַי בְּלִמְתִּי אַחֲיָכֶם אֲתָכֶם... וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לְמָה הִרְעִיתֶם לִי לְהַגִּיד לְאִישׁ הָעוֹד לָכֶם אָח. וַיֹּאמְרוּ שְׂאוּל שְׂאֵל הָאִישׁ לָנוּ וְלִמְוֹלְדֵתָנוּ לֵאמֹר הָעוֹד אֲבִיכֶם חַי הַיֵּשׁ לָכֶם אָח וְנִגַּד לוֹ עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הִדְּוַע נִדְעַע כִּי יֹאמֶר הוֹרִידוּ אֶת אַחֲיָכֶם. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיו שְׁלַחַה הַנֶּעַר אֵתִי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָה וְנַחֲיָה וְלֹא נִמּוּת... אֲנֹכִי אֶעְרְבֶנּוּ מִיַּד תִּבְקָשׁוּנוּ אִם לֹא הִבִּיאֲתִיו אֵלַיִךְ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחִטָּאתִי לְךָ כָּל הַיָּמִים... וַיֹּאמֶר אֵלֶּהֶם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם כֵּן אֶפּוֹא זֹאת עֲשׂוּ... וְאֵת אַחֲיָכֶם קַחוּ וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל הָאִישׁ (מ"ג, ג-יג).

למרות שהאוכל אזל, יעקב מתעלם מהדרישה של 'אדוני הארץ' להבאת בנימין, ורק לאחר דיון מתוח הוא נעתר לבקשת יהודה. המקרא לא ביאר מה בדברי יהודה הכריע את הכף. האם באמת סמך יעקב על ערבותו האישית של יהודה? דבר זה אינו מרומז בכתוב! ועוד, הרי בתשובת יעקב לראובן הוא חשש מאסון שיקרה בדרך, ומה תעזור ערבותו של יהודה להציל מאונס הדרכים!?

אין זאת, כי רב הנסתר על הגלוי בדיון זה, ועלינו להרחיב את מבטנו כדי לחשוף את כוונתם של הדוברים.

מכירת יוסף

בני יעקב חיו וגדלו יחד. לפתע יצא יוסף מן השורה והחל בהכרזת חלומות ברבים. הדבר עורר את כעסם של אחיו, עד שנקרתה לידם ההזדמנות להעניש את האח הסורר:

וַיֵּרְאוּ אֹתוֹ מִרְחֹק וּבִטְרָם יִקְרַב אֵלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לְהַמִּיתוֹ. וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו הִנֵּה בָעַל הַחֲלֹמוֹת הַלְּזָה בָּא. וְעַתָּה לָכוּ וְנַהַרְגֵהוּ וְנַשְׁלֹכֵהוּ בְּאֶחָד הַבְּרוֹת וְאִמְרֵנוּ חִיָּה רָעָה אֶכְלָתָהּ... וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלָהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נִכְנֹו נַפְשׁוֹ. וַיֹּאמֶר אֵלֶּהֶם רְאוּבֵן אַל תִּשְׁפְּכוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבַּר וַיֵּד אֶל תִּשְׁלַחוּ בּוֹ לְמַעַן הִצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם לְהַשִּׁיבוֹ אֶל אָבִיו (ל"ז, יח-כב).

ראובן ממיר את רצח יוסף בידי אחיו בהריגתו ביד איתני הטבע, בעוד שכוונתו האמתית לחלצו. אלא שתכניתו משתבשת כשמופיעה אורחת ישמעאלים:

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל אָחִיו מֶה בָּצַע כִּי נַהַרְגְתֶּם אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דַּמּוֹ. לָכוּ וְנִמְכְּרֵנוּ לְיִשְׁמַעְאֵלִים וַיִּדְנוּ אֶל תְּהִי בּוֹ כִּי אָחִינוּ בְּשָׂרֵנוּ הוּא וַיִּשְׁמְעוּ אָחִיו (שם, כז).

ראובן כנראה לא ידע על השינוי הפתאומי בגורלו של יוסף, ולכן שב אל הבור, ולאכזבתו יוסף כבר לא היה שם:

וַיֹּשֶׁב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר וְהִנֵּה אֵין יוֹסֵף בְּבוֹר וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו. וַיֹּשֶׁב אֶל אָחִיו וַיֹּאמֶר הִלָּד אֵינְנוּ וְאֵנִי אֵנָה אֵנִי בָּא (שם, כט-ל).

ודאי שהאחים סיפרו לו את אשר אירע, ואז גילה להם ראובן את כוונתו האמתית בהצעתו להשליך את יוסף אל הבור. שנים לאחר מכן, עדיין צופן ראובן בקרבו את הכעס על שהמרו את עצתו, וברגע משבר הוא מתריס לעבר אחיו:

וַיַּעַן רְאוּבֵן אֶתֶם לְאֹמֶר הַלּוֹא אֶמְרָתִי אֶלְיִכֶם לְאֹמֶר אֶל תַּחֲטְאוּ בְיָלֶד וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וְגַם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ (מ"ב, כב).

"את שני בני תמית"

לאחר מכירת יוסף אנחנו קוראים על יציאת יהודה מבית יעקב, על נישואיו ועל הולדת צאצאיו. הפרשנים נחלקו בתיארוך פרשייה זו. יש הטוענים (רש"י, רד"ק וחזקוני), שמהלך זה הוא תוצאה של מכירת יוסף, שיהודה הואשם בה, כיוון שזם אותה וסיכל בכך את תכניתו של ראובן. אמנם יש הסבורים שנישואי יהודה אירעו קודם לכן (אבן עזרא). ודאי לשיטה האחרונה, אך גם לשיטה הראשונה, יש לעמוד על טעם כתיבתה של פרשייה זו בכלל, ועל תרומתה להבנת השתלשלות המאורעות. המשך הסיפור מגלה שגורלו של יהודה לא שפר עליו, הוא התאלמן ושני בניו הגדולים מתו. בכתוב אף מפורטת סיבת מותם:

וַיְהִי עַר בְּכֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּמְתְּהוּ ה'. וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאוּבֵן בֵּא אֵל אֵשֶׁת אָחִיךָ וַיִּבְּם אִתָּה... וַיֵּדַע אוּבֵן כִּי לֹא לוֹ יְהִי הַזָּרַע... וַיֵּרַע בְּעֵינֵי ה' אֲשֶׁר עָשָׂה וַיָּמָת גַּם אֹתוֹ (ל"ח, ז-י).

הנסתרות לה' אלוהינו, אך לעיני הבריות הסיבות המפורטות בכתוב לא היו גלויות, ובוודאי ניתן היה לפרש את העובדות אחרת, וכפי שכתב ספורנו:

באותו הזמן שנמכר יוסף למצרים בסיבת עצת יהודה שאמר למכרו ולא אמר להשיבו, ושיכל את אביו, חל על יהודה פרי מעלליו, והוליד שני בני מות, ונשאר שכול משניהם (ספורנו ל"ח, א).³

על רקע זה נשוב להבין את פשר דברי ראובן. אמנם יעקב אינו יודע על מכירת יוסף, אך סביר להניח שהדי אסונו של יהודה עדיין מהדהדים בבית יעקב. כבר ראינו שראובן כועס על האחים שסיכלו את תכניתו להצלת יוסף, וגרמו לכל הסיבוך שנוצר. עתה פונה ראובן אל יעקב באמירה ברורה, שיש בה רמז עבה כלפי יהודה. בעצם ראובן מכריז: 'מוכן אני לקבל את העונש שנגזר על יהודה אם לא אחזיר את

3. ספורנו הרחיק לכת וקבע כעובדה שער ואונן מתו כעונש ליהודה, למרות שהתורה מנמקת אחרת, ואולי הבין ששני הדברים יחד גרמו לעונש הכבד. אמנם, לאור דבריו יש להציע, שלפחות כך פירשו זאת האחים. לעומת זאת, עיין ברמב"ן (ל"ח, ז) שכוונת התורה בנמקה את מיתת ער, להוציא מתפיסת ספורנו, ולהדגיש "שלא היה זה בעונש יהודה על מכירת יוסף".

בנימין'. בדברי ראובן חבוייה התרסה כנגד יהודה, וכוונתו לרמוז ליעקב, שלא הוא, ראובן, הוא שבחר את העונש על שיוכל יעקב מאחד מבניו; אלא יוסף נעלם, ומן השמים גזרו על המתת שני הבנים של האשם... - יהודה! על כן הוא, ראובן הבכור, שב לתפוס את מקומו הטבעי, ומתוקף כך יש להטיל עליו את המשימה.⁴ אך יעקב סירב לראות ולהאמין בקשר בין האסון של יהודה לחטא כלשהו, והחליט בפסקנות: 'בשום פנים ואופן בנימין לא ירד מצרימה!'

"אנכי אערבנו מידי תבקשנו"

כידוע, נעתר יעקב לדברי יהודה. יש שנימקו זאת, כיוון שיעקב סמך עליו יותר מאשר על ראובן (רמב"ן מ"ג, לז), ויש שנימקו, כיוון שלא הייתה לו בררה, כי האוכל כלה מן הבית (רש"י מ"ג, ב). לכל הסבר, יש עדיין מקום לעמוד על פשר הדיון הממושך בין יהודה ליעקב. יעקב לא מוותר בקלות. ויש לעמוד על טענת יהודה, שהיטתה את הכף להצעתו. ראשית טען יהודה: "אם ישך משלח את אחינו אתנו נרדה ונשברה לך אכל" (מ"ג, ד).

יהודה מתייחס כאן לטובתו האישית של יעקב, ועל כך באה התשובה: "ויאמר ישראל למה הרעתם לי להגיד לאיש העוד לכם אח? (מ"ג, ו). 'אם חרדים אתם לטובתי', עונה יעקב, 'היאך גרמתם לי רעה בגלותכם לשליט על מציאותו של בנימין?! אמנם האחים ענו לו על כך, אך כנראה זה לא סיפק את האב, עד שיהודה פונה בשנית:

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל יִשְׂרָאֵל אָבִיו שְׁלַח הַנֶּעֱר אֶתִּי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָה וְנַחֲיָה וְלֹא נִמּוּת גַּם אֲנַחְנוּ גַם אַתָּה גַם טַפְנוּ. אֲנֹכִי אֶעְרְבֶנּוּ מִיַּד תִּבְקָשׁנוּ. אִם לֹא הִבִּיאֲתִי אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתִּי לְפָנֶיךָ וְחִטָּאתִי לְךָ כָּל הַיָּמִים. כִּי לֹאֵל הַתְּמַהֲמָהֵנוּ כִּי עָתָה שָׁבְנוּ זֶה פְעָמַיִם (שם, ח-י).

בדבריו של יהודה יש כאן 'ארמז' ברור ליעקב. תוך כדי דיבורו של יהודה, צצים בזיכרונו של יעקב מראות רחוקים עת היה צעיר יותר, ועמד בנחישות על צדקתו נגד הקמים עליו:

וַיִּקַּם יַעֲקֹב וַיֵּשֶׂא אֶת בְּנָיו וְאֶת נָשָׁיו עַל הַגְּמָלִים... וַיִּבְרַח הוּא וְכָל אֲשֶׁר לוּ... וַיֵּשֶׂג לְבָן אֶת יַעֲקֹב... וַיֹּאמֶר לְבָן לַיַּעֲקֹב מָה עָשִׂיתָ וְתִגְנֹב אֶת לִבִּי וְתִנְהַג אֶת בְּנֵי כְּשָׁבִיּוֹת חָרָב... וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלֵבָן כִּי יֵרָאתִי כִּי אֲמַרְתִּי פֶן תִּגְזַל אֶת בְּנוֹתַי מֵעַמִּי... וַיַּחַר לַיַּעֲקֹב וַיִּרֶב בְּלֵבָן וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלֵבָן מָה פָּשַׁעִי מָה חִטָּאתִי כִּי דִלַּקְתָּ אַחֲרָי... זֶה

4. אפשר שאם יעקב היה מתחקה אחר כוונת ראובן, היה ראובן מוביל את אחיו לחשיפת האמת. ברם, מעולם לא העז ראובן לגשת לאביו ולספר לו את אשר אירע, שכן ספק היה בלבו אם יתמכו אחיו בגרסתו, מה עוד שמתחילה היה עמם באותה עצה.

עֲשִׂים שָׁנָה אֲנִי עִמָּךְ רְחִלִּיךָ וְעִזִּיךָ לֹא שָׁפְלוּ... טִרְפָּה לֹא הִבֵּאתִי אֲלֶיךָ אֲנִי אֲחַטָּנָה
מִיָּדִי תִּבְקָשָׁנָה... לֹלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אֲבֹרָהּם וּפְחַד יִצְחָק הִיָּה לִי כִּי עֲתָה רִיקָם
שִׁלַּחְתָּנִי אֶת עֲנִי וְאֶת יָגִיעַ כְּפִי רָאָה אֱלֹהִים וַיֹּכַח אֶמֶשׁ
(ל"א, יז-מב).

יעקב ניצב בפני לבן הטוען כנגדו על לקיחת בנותיו ללא רשותו, ויעקב מצדיק את עצמו, שזו טובתו וטובת משפחתו. שנים אחר כך, עומד יהודה מול יעקב ומשתמש במטבעות לשון דומים, כשכוונתו ברורה: יעקב הרשה לעצמו לקחת את בנות לבן ללא רשותו, לטובת עצמו, וכאן הוא, יהודה, מבקש לטובת עצמו ומשפחתו לקחת את בנימין בן יעקב, אך עם הבדל אחד משמעותי - הוא אכן שואל רשות מיעקב! יעקב לא יכול לסרב ליהודה, כיוון שהוא עצמו, בסיטואציה דומה בעבר, נהג כטענת יהודה. וכך בנימין יורד מצרימה.⁵

העוז והענווה - בין ראובן ליהודה

הבנת הדיון בעניין בנימין, תסייע בידינו לדלות קווי אופי שונים המבדילים בין ראובן ליהודה, והבאים לידי ביטוי בהזדמנויות שונות. ראובן נקט עמדה אקטיבית במעשה בלהה, שאפשר ולא הייתה ספונטנית, אך הבולט בה - שעשאה על דעת עצמו. התנהגות זו חוזרת גם במכירת יוסף. ראובן אמנם תכנן להצילו מידי אחיו, אך כישלונו נבע מכך שלא מצא לנכון לשתף איש מאחיו בתכניתו זו, ולכן מבלי משים סיכלו האחים את עצתו. כשנעמוד על סגנונות הדיבור של ראובן ויהודה ביחס ליוסף נמצא שינוי מעניין:

וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלָהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נִכְנָו נַפְשׁ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים רְאוּבֵן אֵל תִּשְׁפְּכוּ דָם
הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר... וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֵל אָחִיו מֶה בָּצַע כִּי נִהְרָג
אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ. לָכוּ וּנְמַכְרֵנוּ לַיִּשְׁמַעֲאֵלִים וְיִדְנֻנוּ אֵל תְּהִי בּוֹ כִּי אָחִינוּ בְּשָׂרְנוּ
הוא וַיִּשְׁמְעוּ אָחִיו
(ל"ז, כא-כז).

בעוד ראובן נוקט לשון ציווי, ומצווה על אחיו להשליכו לבור, יהודה מעלה הצעה, והכתוב מדגיש שהצעתו נתקבלה: "וישמעו אחיו". יהודה אינו מצווה אלא נוטל רשות מאחיו. אמנם אי-אפשר להתעלם מהעובדה שראובן הוא הגדול ולכן הוא מצווה, ואילו יהודה צריך ליטול רשות משמעון ומלוי הגדולים ממנו. אך שרשרת האירועים מורה על הבדל מהותי: אותו ראובן המצווה על אחיו, גם מרשה לעצמו לקבוע עובדות ולנהל את חייו של אביו בענייני נשיו. לעומת זאת יהודה נוהג בנימוס מול אביו ומבקש את רשותו, למרות שהוא רומז לו כי הוא יכול ורשאי שלא לעשות כן. וכאן באה לידי ביטוי מידת הענווה שביהודה. יהודה מעמיד עצמו בדבריו כשליח של האחים כולם אל אביו, שהרי כולם רצו לשבור אוכל; ואף יעקב,

5. אין מקום לערער על השוואת המקרים בטענה שיעקב קיבל ציווי אלוהי לשוב לאביו, שהרי ראינו שגם משה קיבל ציווי אלוהי לשוב למצרים, ואף על פי כן נטל רשות מיתרו לכן.

בהרשותו לקחת את בנימין, אינו מתייחס ליהודה כאל אחראי בלעדי. על אף זאת, יהודה מגלה עוז ואומץ לקבל על עצמו את האחריות כשהתכנית משתבשת, ואינו מסתתר תחת 'מטריית' ההסכמה של האחים. הדבר בולט בדבריו ליוסף:

וְעַתָּה כְּבֹאִי אֶל עֶבֶדְךָ אָבִי וְהִנֵּנִי אֵינְנוּ אֶתְנֶנּוּ... וְהִנֵּה כְּרֵאוֹתַי כִּי אֵין הַנֶּעֱרָר וְמֵת וְהוֹרִידוּ עֶבְדֶּיךָ אֶת שִׁיבַת עֶבְדְּךָ אֲבִינוּ בְּיָגוֹן שְׁאֵלָה. כִּי עֶבְדְּךָ עָרַב אֶת הַנֶּעֱרָר מֵעַם אָבִי לֵאמֹר אִם לֹא אֲבִיאֲנוּ אֵלֶיךָ וְחִטָּאתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים. וְעַתָּה יָשָׁב נָא עֶבְדְּךָ תַּחַת הַנֶּעֱרָר עֶבֶד לְאֲדֹנָי... (מ"ד, ל-לג).

התנהגות זו תואמת להפליא את מעשי יהודה לאחר מכירת יוסף. חלק מהפרשנים טענו, שגלותו מבית יעקב נבעה מקבלת אחריות על הצעתו ויזמתו למכירת יוסף,⁶ למרות שהכתוב הדגיש שהדבר נעשה בהסכמת כולם. יהודה יזם מתוך ענווה, ובעוז נוטל על עצמו את האחריות לתוצאות יזמותיו.⁷

דחיית הבכורה

דחיית הבכור מן ההנהגה אינה תופעה נדירה בסיפורי המקרא, ויש לעמוד על טיבה. ישמעאל ועשו נדחים, ראובן נדחה, ואף המלך הראשון, שאול, אינו מצליח להקים שושלת אחריו. כל זאת - למה?

עמדנו על כך, שיהודה חייב ליטול רשות מאחיו, מכיוון שיש גדולים הימנו. אפשר שעובדה פשוטה זו יש בכוחה לנמק את עדיפות הצעיר כמנהיג. במתן מנהיגות לבכור טמון סיכון, שכן סיבת זכייתו של הבכור בתפקיד הרם היא טבעית, ואי-אפשר להתווכח עליה. על כן עלול הבכור לחשוב שההנהגה 'מגיעה לו', כך נגזר מן השמים מעצם הולדתו כבכור. אין זיקה בין שאר האחים לאח המנהיג כיוון שהמציאות גזרה חד-משמעית שהוא המנהיג והם המונהגים, ומעתה יעשה במלכות כבתוך שלו!

מעשיו של ראובן מבטאים תפיסה כזו, אפילו כשכוונתו לטובה (בהצלת יוסף). בדחיית הבכור יש מסר ברור "מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך". אף ביחס ליהודה שזכה במלכות, הדגיש המשורר:

אִם יַעֲזְבוּ בְּנֵי תוֹרְתִי... וּפְקֻדָּתִי בְּשֶׁבֶט פְּשָׁעִם וּבְנִגְעִים עֲוֹנִים (תהילים פ"ט, לא-לב).

6. ר"י בכור שור בפירושו לבראשית ל"ח, א ובעקבותיו חזקוני שם. והשווה לדברי רש"י שם.
7. אפשר וזו כוונתו של יעקב בברכתו ליעקב: "אתה יודוך אחיך" (מ"ט, ח), בעוד לראובן הוא אומר: "יתר שאת ויתר עז" (שם, ג).

בשולי הדברים: התנכרות יוסף ושיפוטה במקרא

סיפור מכירת יוסף מעלה תהיות מוסריות קשות, שכבר הפרשנים היו ערים להן. הייתכן שאחים מוכרים את אחיהם? ואם לעבד נמכר יוסף, מדוע לא הודיע לאביו על הקורות אותו?⁸

מתבקש, לכאורה, שהתורה עצמה, בדרכה שלה, תביע את דעתה בשאלות הללו. בסוף הספר אנו עדים לדו-שיח בין יוסף ואחיו:

וַיֵּרֶא אָחִי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהַשֵּׁב יָשִׁיב לָנוּ אֶת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ. וַיִּצְוֵה אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר. כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנִי שָׂא נָא פֶשַׁע אֲחִידִי וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גָּמְלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לִפְשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ וַיִּבֶן יוֹסֵף בְּדִבְרָם אֵלָיו. וַיֵּלְכוּ גַם אָחִיו וַיִּפְּלוּ לִפְנֵי וַיֹּאמְרוּ הֲנֵנוּ לְךָ לְעַבְדִּים. וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֵל תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי. וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה כִּיֹּם הַזֶּה לְהַחִיית עַם רַב. וְעַתָּה אֵל תִּירְאוּ אֲנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְכֶם וַיְנַחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם... וַיְחִי יוֹסֵף מֵאָה וְעֶשְׂרֵת שָׁנִים (נ', טו-כב).

'סוף טוב - הכול טוב', והספר מסתיים באחוות אחים אופטימית. אך יש מקום לעמוד על תרומת דו-שיח זה להבנת המאורעות שקדמו לו. מה הטעם בהבאתו?

דומה שכוונתה של התורה להקביל מעשה זה לדו-שיח קודם בין האחים ליוסף, שהתנהל על רקע פחות נעים:

הבִּקְרָא אֹר וְהָאֲנָשִׁים שְׁלַחוּ הֵמָּה וְחַמְרֵיהֶם. הֵם יִצְאוּ אֶת הָעִיר לֹא הִרְחִיקוּ וַיּוֹסֵף אָמַר לְאֲשֶׁר עַל בֵּיתוֹ קוּם רְדֵף אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים וְהַשְׁגֵתָם... וַיִּחַפֵּשׂ בְּגָדוֹל הַחֵל וּבִקְטָן כֹּלָה וַיִּמְצָא הַגְּבִיעַ בְּאִמְתַּחַת בְּנִימָן. וַיָּבֵא יְהוּדָה וְאָחִיו בֵּיתָה יוֹסֵף וְהוּא עוֹדֵנוּ שָׁם וַיִּפְּלוּ לִפְנֵי אָרְצָה... וַיֹּאמֶר יְהוּדָה... הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת עוֹן עַבְדֶּיךָ הֲנֵנוּ עַבְדִּים לֹאֲדֹנָי... וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר... וְעַתָּה יָשִׁב נָא עַבְדְּךָ תַּחַת הַנָּעַר עַבְדֵּךָ לֹאֲדֹנָי... וְלֹא יָכַל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכָל הַנִּצְבִּים עָלָיו... וַיִּתֵּן אֶת קִלְוֹ בְּבִכְוִי... וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֵל אָחִיו אֲנִי יוֹסֵף הָעוֹד אֲבִי חַי... וְעַתָּה אֵל תַּעֲצְבוּ וְאֵל יַחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי מִכְרַתֶּם אֹתִי הִנֵּה כִּי לְמַחֲיָה שְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם... וַיִּשְׁלַחְנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם... וְלְהַחֲיִית לְכֶם לְפָלְיָה גְדוֹלָה. וְעַתָּה לֹא אֶתֶם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה כִּי הָאֱלֹהִים... מִהָרוּ וְעָלוּ אֵל אָבִי וְאִמְרַתֶם אֵלָיו... וְכַלְפָּלְתִּי אֶתְךָ שָׁם כִּי עוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים רָעַב...

התנהגות האחים דומה להפליא בשתי הסיטואציות: הם נופלים על פניהם ואמירת "הננו לך לעבדים" בפייהם. אף יוסף בוכה בשני המקרים לשמע דברי אחיו, ועונה

8. עיין בדברי המפרשים שהביאה נ' ליבוביץ, **עיונים בספר בראשית**, ירושלים תשל"ג,⁴ עמ' 325-328, וכן בדברי ספורנו בפירושו לבראשית ל"ז, כה ואברבנאל בפירושו לבראשית ט"ו, יב. ועיין עוד בדבריו המפתיעים של ר"י בלאך (שיעורי דעת ב, ירושלים תשל"ו, עמ' צט).

במטבעות לשון דומים: "למחיה שלחני אלהים", "להחיות לכם" ו"להחיות עם רב".

עלינו לעיין במשמעות דמיון הסיפורים: לפני שנים חלם יוסף חלומות על שלטונו, והדבר עורר איבה בינו ובין אחיו. אחיו מכרוהו, הוא התגלגל למצרים עד שנתמנה משנה למלך. ולפתע אחיו מופיעים ומשתחוים לפניו:

וַיֵּבֹאוּ אֶחָי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ אֶפְסַי אֶרְצָה. וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וַיִּכְרַם וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם...
וַיִּכַּר יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וְהֵם לֹא הִפְרָהוּ. וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם וַיֹּאמֶר
אֲלֵהֶם מְרַגְלִים אַתֶּם... (מ"ב, ו-ט).

מאזכורם של החלומות בנקודה זו עולה שכאן ראה יוסף את הגשמתם. האם צדק יוסף? הלא בעצם לא השתחוו אחי יוסף ליוסף, אלא רק **למשנה למלך מצרים**?

נראה אפוא, שהגשמת החלומות במלואם מתרחשת רק בסוף הספר, עת משתחוים האחים ליוסף, ומכריזים "הננו לך [= יוסף] לעבדים"⁹. אלא שהשתחויה זו של האחים באה כתוצאה של חשד שווא, שיגמול להם רעה. ולא היא: **מעולם לא תכנן יוסף להרע להם, בניגוד לחשדותיהם. האחים כאן טעו!**

על רקע זה מקבילה התורה את פרשיית התגלות יוסף לאחיו בפרק מ"ה לפרשה זו בסוף הספר, כדי לומר **ששם - יוסף טעה!** שם יוסף מתנכר אליהם ומנסה להוציא מידם את בנימין תוך הטלת אימה, בעוד שהם כבר ניחמו על מכירתו! יתרה מזו: יוסף כבר יודע שהם ניחמו על מכירתו, כיוון ששמע אותם מדברים ביניהם (מ"ב, כא-כד), ואף על פי כן המשיך להתנכר אליהם. התנכרות זו מיותרת אף היא. אף הוא חשדם לשווא, בעוד הם התחרטו על מעשיהם, והיה עליו להיגלות אליהם קודם, ולחסוך מהם ומאביו צער מיותר.¹⁰ **הפרשייה בסוף הספר באה להחליף את פרשיית התגלות יוסף לאחיו!** האווירה הידידותית וההכרה ההדדית בכבוד הזולת היו צריכים לשרוד עוד קודם ולהחליף את אוירת האימה והחשדנות ששררה עד אז.

כוונתה של התורה לומר, שכל פרשת מכירת יוסף, התנהגותם המנוכרת של האחים מחד והתנהגותו המנוכרת של יוסף מאידך, היו דרמה של טעויות, פרי חשדנות מוטעית, ובאמת היו מיותרות! והאמת והשלום אהבו.

9. אף לא מצאנו שיעקב השתחוה ליוסף, מלבד כשבא לבקרו בחוליו השתחוה על ראש המיטה (מ"ז, לא), כשידע שהוא יוסף, ואז החלום התגשם.

10. ייתכן שביקורת זו על יוסף רמוזה בדברי חז"ל, שנתקצרו שנותיו של יוסף, כיוון ששמע שמזכירים לפניו את יעקב בלשון 'עבדך אבינו' (מ"ג, כח; מ"ד, כד; ועוד) ושתק (פרקי דרבי אליעזר, פרק לט, ד"ה ירידה רביעית [מהד' ורשה תר"ב, עמ' צב]; ועיין גם בסוטה יג ע"א). ואולי כוונתם, שהיה צריך להתגלות, ועל ידי כך יפסיקו להתבטא כן. נציין שהתבטאות זו מתחילה בפעם השנייה שיורדים מצרימה (מ"ג, כח), לאחר שנוכח יוסף שהתחרטו, כמו שכתבנו.